

„Kiknek inai helyekről el indultanak vala és és meg
Bakattanak vala”

Betegségek meghatározása Sylvester János Újszövetség-fordításában (1541)

The Definition of Illnesses in the translation of the New Testament by John Sylvester (1541)

Bartók István DSc

PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék
bartok.istvan@hungarnet.hu

Initially submitted May 10, 2013; accepted for publication July 15, 2013

Abstract:

The first complete Hungarian translation of the New Testament was done by John Sylvester in 1541. The basis of text was not Saint Jerome's Vulgate, but the Greek–Latin parallel edition of the New Testament done by Erasmus. Sylvester often used Erasmus' annotations (Annotationes, Paraphrases) published in other volumes.

The essay cites some examples of the terminology associated with illnesses and cures as used in the translation. Sylvester does not always translate one word simply by another word, but paraphrases the concept for the sake of better understanding. He searched other sources in cases where he was not able to find the adequate Hungarian equivalent using Erasmus' annotations. For instance, in the case of paralysis he took the definition of the illness from Galenus' Latin translation. The systematic analysis of similar examples would definitely make a valuable contribution to the history of 16th-century Hungarian medical terminology.

Keywords: Bible translation, 16th century, medical terminology

Kulcsszavak: Bibliafordítás, 16. század, orvosi szaknyelv

Az első teljes magyar Újszövetség-fordítás a kiváló humanista, Sylvester János munkája. A Sárvár melletti újszigeti nyomdában készült el 1541-ben. Több szempontból is igen jelentős művelődés-történetünkben. Ez az első Magyarországon kiadott, magyar nyelvű nyomtatvány. Nyelvtörténeti forrásértéke felbecsülhetetlen. Az Újszövetségben rögzített ismeretek tárházának tolmácsolása számos tudományág számára nyújt lehetőséget az adott terület 16. századi szóanyagának, nyelvhasználatának vizsgálatára. Ez alkalommal a gyógyítással, betegségekkel kapcsolatos szókinccsre hozok néhány példát az

evangéliumokból. Ezek alapján bepillantást nyerhetünk a keresztény humanizmus világképébe éppúgy, mint a magyar orvosi szaknyelv korabeli állapotába.

1. Istenek és gonosz szellemek

A betegségnek a Bibliában található felfogása megegyezik számos ősi vallás szemléletével: előidézője elsősorban valamilyen transzcendens erő. Lehet az istenség műve, büntetés, próbatétel vagy figyelmeztetés. Máskor a beteg alvilági hatalmak áldozata lesz, démon szállja meg. Néhány alkalommal megjelenik ugyan a betegség természeti eredetére utaló nézet, de nem ez a jellemző. Esik szó orvosokról, természetes gyógyhatású szerekről – mint például olaj, balzsam, kenőcs, fürdő – a gyógyulás azonban legfőképpen Istentől várható.

Mivel a betegséget legtöbbször a beteget megszálló ördög okozza, a gyógyítás lényege a gonosz szellem kiűzése, az isteni erő segítségével. E gondolat világos kifejtése megtalálható Rotterdami Erasmusnak a Bibliához fűzött magyarázataiban. Sylvester tevékenységét vizsgálva különösen érdemes tekintettel lenni a németalföldi humanista munkásságára, hiszen a magyar fordítás alapja az Erasmus által átdolgozott görög–latin Újszövetség. A mester korának egyik legfelkészültebb filológusa volt. Szigorú szövegkritikai alapon bírálta a Biblia Szent Jeromos-féle latin fordítását, a *Vulgatát*. Ettől az ő megoldásai több helyen eltérnek. Magyar követői – köztük Sylvester János – nemcsak a párhuzamos görög–latin szöveget vették figyelembe, hanem Erasmus két vaskos kötetben kiadott kommentárjait is, amelyek *Paraphrases* és *Annotationes* címmel jelentek meg.

Βασιλεία, καὶ ἰατρικῶν ἀσθενῶν νόσος,
καὶ ἀσθενῶν μαλακία ἐν τῷ λαῷ. καὶ
ἐπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν. Ἐ-
προσλήθησαν αὐτῷ, πάντας τοὺς κακῶς ἔχον-
τας, κοικίλιας νόσους καὶ βασιάνους, σωματικῶ-
ν τε, καὶ σαμωιζομῶν τε, καὶ σαλμωιζομῶν τε, καὶ
ἐπιληπτικῶν, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. καὶ ἦκο

guorem in populo. Et dimanavit fama
illius in totam Syriam. Et adduxerunt
ad illum omnes male affectos, uarijs mor-
bis ac torminibus contractos, & demo-
niacos, & lunaticos, & paralyticos, fa-
nauitque illos. Et secutæ sunt cum tur-
bæ multæ, à Galilæa ac Decapoli, & Hie

1. ábra Mt 4.24 Erasmus görög–latin Újszövetség-kiadásában (1516)

Máté evangéliumának egyik helyén esik szó arról, hogy a reménytelennek tűnő betegeket messze földről vitték Jézushoz. Az orvosok vagy nem is látták értelmét a gyógyításuknak, vagy próbálkoztak ugyan, de hiába, semmiféle mesterkedéssel nem tudták legyőzni a bajt. „Jézus viszont – fűzi hozzá Erasmus a *Paraphrases*ben – nem emberek által kitalált gyógymódokkal (*humanis pharmacis*), hanem mennyei hatalmával (*virtute coelestis*), amellyel még a holtakat is fel tudta támasztani, gyógyított meg mindenkit, és ez a legcsekélyebb fáradságába sem került. Hiszen semmibe sem telt a test betegségeit elűzni annak, aki a lélek betegségeit meg tudta szüntetni. A legkevesebb volt visszaadni a földi életet annak, aki mindenkit megajándékoz az örök élettel.”¹

¹ „At Iesus non humanis pharmacis, sed virtute coelestis qua poterat et mortuos excitare, nullo negotio sanabat omnes. Parum erat illi tollere morbos corporum, qui tollebat morbos animorum. Minimum erat illi removari vitam corporis, qui venerat omnibus largiturus vitam aeternam.” Ad Mt 4.

Az evangéliumokban a betegség szorosan összefügg a megszálló ördögökkel, a gyógyítás a gonosz szellemek kiűzésével. A két mozzanat legtöbbször együtt jelenik meg. Sylvester fordítása általában pontosan követi Erasmus szövegét. Az összevetés kedvéért lábjegyzetben adom meg a latin mintát és az idézet helyét.

„Mikoronn kediglenn estve kezdett volna lenni, hozának úneki sok embereket, kikben ördöghök valának, és kiűzé az gonosz belleteket ighível, és meg gyógyítá mindeneket, kik betegsighnek miatta gonoful valának.”²

Máshol: *„Mikoronn kediglenn estve volna, és az nap elnyugutt volna, mindeneket ű hozzá vißnek vala, kik nehezenn valának, és azokat es, kik ördöghtül gyötretnek vala. És mind az eghíß város az ajtóra gyült vala. És sokakat meg gyógyíta, kiknek külömb külömb betegsighnek miatta gonoful vala dolgok. És sok ördöghököt űz vala ki, és nem hagyta vala bölni az ördöghököt, hogy mivel űtet esmérik vala.”³*

Van, amikor az ördögök száma is tudható: „És lűn továbbá ez: ű maga és város és falu berte jár vala prédikálván, és hirdetvinn az Istennek orßágát, és ű vele vala az tizenkét tanítvány, és ními asßonyállatok, kik meg gyógyultanak vala az gonosz belletektül, és az ű betegsighkekből. Mária, ki Magdalenának hívatatik, kiből hét ördögh ment vala ki.”⁴

Jézus nemcsak maga gyógyított, hanem az ördögűzés és a gyógyítás isteni hatalmát az apostoloknak is átadta: „Mikoronn kediglenn egybe hívta volna az tizenkét tanítványt, birodalmat és ábad hatalmat ada únekiek minden ördöghökönn, és hogy betegsighket gyógyítának.”⁵

Az ördögök kiűzésének többféle módját jegyezték fel az evangélisták. Érdeemes megfigyelni Máté korábban idézett szakaszának (Mt 8.16) erre vonatkozó részletét: „kiűzé az gonosz belleteket ighível” (verbo), azaz szóval.

Hasonló történt a bethesda-i fürdöhelyen gyógyulást kereső, bénán fekvő beteggel. Az isteni erő Jézusnak pusztán a szava által hatott. *„Vala kediglenn ott egy ember, ki harmincznyolcz eftendőtül fogva feßfik vala betegsighben. Ezt mikoronn az Jésus meg látta volna, hogy ott fekennék, és meg esmérte volna, hogy immárann sok időtül fogva fekennék az betegsighben, monda úneki. Akarsz meg gyógyulni? Felele úneki az kór ember. Uram, ninczen emberem, hogy ki az vízbe vigyen enghemet, mikor meg indul, de azonközbe, míg én bele mennék, látom, hogy immárann más ment én előttem belé. Mondá*

² „Cum autem appetisset vespera, adduxerunt illi daemoniacos multos, & iecit spiritus verbo, omnesque male habentes sanavit.” Mt 8.16

³ „Vespero vero, cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, & qui a daemonis agitabantur. Et civitas tota congregata erat ad hostium, & sanavit multos qui aegrotabant variis morbis, & daemonia multa eiiciebat: & non sinebat loqui daemonia, quod ipsum nossent.” Mk 1. 32–34

⁴ „Et factum est deinceps, & ipse iter faciebat per singulas civitates & castella, praedicans & annuncians regnum dei, & duodecim cum illo. Simulque mulieres aliquae, quae erant sanatae a spiritibus malis, & infirmitatibus: Maria quae vocatur Magdalene, de qua septem daemonia exierant.” Lk 8.1–2

⁵ „Convocatis autem Iesus duodecim, dedit illis potestatem & auctoritatem super omnia daemonia, & ut morbos sanarent.” Lk 9.1

*űneki az Jėsus. Kelj fel. Vedd az te ągyadot, ęs jįrj. ęs legottan meg győgyula az ember. ęs fel vivę ągyát, ęs jįr vala.*⁶

2. ąbra Mt 4.24 Sylvester fordıtásának sįrvįr-űjszıgeti kiadásában (1541)

Simon Pęter anyósának győgyulása mįskęppen szerepel a kűlőnbőző evangęliumokban. ęppen az őrdőg kiűzésének mődjįt illetően tęrnek el az egyes szővegek. Az előző példákhoz sorolható Lukács leírása: „*Mikoronn kedıglenn fel kőlt volna Jėsus az sinagógából, be mıne az Simonnak házába. Az Simonnak kedıglenn napát erőssen leli vala az hideg. ęs kırék az Jėsust ű írte. ęs az Jėsus meg ąlvann annak feje felett, megfeddę az hideglelisnek betegsıghıt, ęs az elhagyá az asfıony embert. ęs legottann felkelvınn űnekiek fıolgıl vala.*”⁷ Sylvester „megfeddę” kifejezése is a szőbelısęgre utal, akįrcsak az Erasmus latinjában álló „*incredavit*” rokon ęrtelmű jelentęsei: ‘rįkiįlt, rįripakodik’, átvıtt ęrtelemben – ahogį Sylvester is fordıtotta – ‘megszıd, lehord’.

Ugyanerről az esetről beszįmolva Mátę ęs Mįrk leírásában jelenik meg a győgyıtás leggyakrabban előforduló mődjį, a fizikai ęrintés. Mátę szerint – Sylvester megfogalmazásában – ekkęppen: „*ęs mıkoronn az Pęternek házához ment volna Jėsus, látáf az ű napáf hogį az ągyban fekennek ęs hideg lelnę, ęs illetę az ű kezıt, ęs elhagyáf űtet az hideglelisnek betegsıghe, ęs fel kele, ęs fıolgıfı ńnekiek.*”⁸

Mįrk evangęliumában: „*Az Simonnak kedıglenn felesıghe fekfık vala, kıt hideg lel vala, ęs legottann fıolįnak Jėsusnak ű felőle, ęs ű hozzáf mene, ęs kezınęl fogva fel emelę űtet, ęs legottann el hagyáf űtet az hideg lelisnek betegsıghe, ęs fıolgıl vala űnekiek.*”⁹

Tovįbbi példák a kęzzel való ęrintésre: „*ęs ımę egy poklos jįrula ű hozzáf, ęs az fıldre orczáfval le burula, ęs isteni fıfıteletet tőn űneki ezt mondvįn: Uram, ha akarod,*

⁶ „Erat autem quidam homo illic, qui triginta & octo annos morbo tenebatur. Hunc cum vidisset Iesus decumbentem, & cognovisset, quod iam multum temporis morbo teneret, dicit ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus: Domine, hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Sed interim dum ego venio, iam alius ante me descendit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum, & ambula. Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabatum suum, & ambulabat.” Jn. 5.5–9

⁷ „Cum surrexisset autem Iesus de synagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur febris magna, & rogaverunt illum pro ea. Et astans supra illum, increpavit febrem. & febris dimisit illum, statimque surgens, ministrabat illis.” Lk 4.38–39

⁸ „Et cum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum illius in lecto decumbentem, & febricitantem, tetigitque manum illius, et reliquit illum febris, & surrexit, ac ministravit illis.” Mt 8.14–15

⁹ „Socrus autem Simonis decumbebat febricitans, & continuo dicunt ei de illa. Et accedens erexit eam, apprehensa manu eius, & reliquit iam febris ilico, ac ministrabat eis.” Mk 1.30–31

*meg tiŕtithacc enghemet. És Jézus kezit kinyújtván illeté űtet ezt mondván. Akarom, tiŕta lígy, és legottann meg tiŕtula az ű poklossága.*¹⁰

Máshol: *„És törtínek, mikoronn egy nímelly városban volna, és íme vala ott egy fírfiú, ki tele vala poklos varval. És mikoronn látta volna az Jézust, orcájára leborula, és kíré űtet, és monda: Uram, ha akarod, meg tiŕtithatcz enghemet. És kezít ki nyújtván illeté űtet, és monda. Akarom, tiŕtully meg. És legottann el veŕŕe ű rula az poklos var.*¹¹

A kézrátétellel való gyógyítás feljegyzése az egyes esetek részletezése nélkül, összefoglalóan is előfordul: *„Mikoronn kediglenn az nap elnyugodnék, mindenek, kiknek külömb külömb féle betegségbeli kórok vala, az Jészushoz víŕik vala űköt. És ű mindenikre kezeit tívinn meg gyógyítá vala űköt.*¹²

A fizikai érintkezésnek egy másik módja, amikor az is elegendő, ha a beteg megérinti Jézus ruhája szegélyét. Egy összefoglaló említés az ilyen esetekről: *„És mikoronn által mentenek volna, Genezárethnek földire menínek, és mikoronn meg esmerték volna űtet az emberek az kik az helyenn laknak vala, követeket boczátának el, mind az eghíŕŕ tartományba, melly minden felől ű hozzájuk közel vala. És ű hozzá vűnek mindenetek kik gonoful valának, és felette ighen kírík vala űtet, hogy czak az ű ruhájának ŕlít enghedné illetnék. És valamennyinn mind meg gyógyulának.*¹³

Több szempontból is tanulságos a vérfolyásos asszony gyógyulása. Egyrészt konkrét példa a ruha érintésére. Legrészletesebben Márk írja le: *„És vala ott egy asŕbonyállat, ki tizenkét eŕtendeiglenn fekütt vala vérkórságban, és sok orvostul sokat ŕvenedett vala, és minden ű marháját el költötte vala, és nem esméri vala, hogy az orvosok valamit használtak volna űneki, hanem inkább naponkid meg nehezednék vala, mikoronn az Jézus felől sok dolgot hallott volna, az sereg níp között hátul el mene, és az Jézus ruháját illeté. Mert magában ezt mongya vala: nem egyebet, czak az ű ruháját illethessem, meg gyógyulok. És legottann meg ŕárada az ű vírinek folyása, és testiben ezt meg érzé, hogy meg gyógyult volna ez istentül való czapásból. És az Jézus legottann ű magában meg esmeré, hogy isteni erő jűtt volna ki űbelölle, és hátra fordulván az seregben monda. Kiczoda illeté az én ruhámot? És mondanak űneki az ű tanítványi: látod, hogy az sereg níp ŕorít meg tíghedet minden felől, mégés ezt mondog, kiczoda illete enghemet? És körül níz vala, hogy láthatná az asŕbonyállatot az ki ezt tütte vala. Az asŕbonyállat kediglenn fíl vala, és reŕket valamiért tuggya vala űmagában az mi lűtt vala űbenne, elő jöve és az Jészusnak előtte le esék és meg monda űneki igasság szerint. Az Jézus kediglenn monda*

¹⁰ „Cum descendisset autem de monte, & ecce leprosus accedens, adoravit eum, dicens. Domine, si velis, potes me mundare. Protensaque manu, tetigit illum, dicens. Volo, mundus esto, ac protinus mundata fuit illius lepra.” Mt 8.2–3

¹¹ „Et accidit cum esset in quadam civitate, & ecce vir plenus lepra, cumque vidisset Iesum, prostratus in faciem, rogavit eum, dicens: Domine, si vis potes me mundare. Et protensa manu tetigit eum, dicens: Volo, mundus esto. Et confestim lepra discessit ab illo.” Lk 5.12–13

¹² „Cum autem sol occideret, omnes qui habebant infimos morbis uariis, ducebant illos ad eum, at ille singulis manibus imponens, sanabat eos.” Lk 4.40

¹³ „Et cum traiecissent, venerunt is terram Genesareth. Et cum agnovissent illum viri loci illius, emiserunt nuncios in totam undique finitimam regionem illam, & obtulerunt illi omnes male habentes. & obsecrabant eum, ut tantum tangerent fimbriam vestimenti ipsius, & quotquot tetigissent, salvi facti sunt.” Mt 14.34–36

űneki: leányom, az te hűtöd tartott meg tígheadet, mennyél bíkesíghvel, és gyógyully meg az te istentül való csapásodból."¹⁴

A történet azt is példázza, hogy ha az orvosok igyekezete hiábavaló, csak a felsőbb hatalom segíthet. A gyógyítás transzcendens voltát hangsúlyozza, ahogyan Jézus „ű magában meg esmeré, hogy isteni erő jűtt volna ki űbelőle” (in semetipso cognoscens virtutem ex sese prodisse). Az is világossá válik, hogy a ruha érintése csupán jelkép, a lényeg a beteg hite az isteni gondviselésben.

A felsorolt esetek – sok más hasonlóval együtt – azt mutatják, hogy az Újszövetségben a gyógyítás elsősorban spirituális folyamat, kultikus cselekedet. A természettudományos alapú orvosláshoz közelebb áll a betegség típusainak megkülönböztetése, az egyes kóresetek elnevezése, meghatározása. A továbbiakban ezekre hozok néhány példát.

2. Kór, kórós, kórság

Ismét hasznos Erasmushoz fordulni, ezúttal az *Annotationes*hez. A németalföldi mester kifogásolja Jeromos eljárását, „*aki a görög nózszosz szót, aminek a latinban egyértelműen a morbus ('betegség') felel meg, többnyire languornak ('bágyadtság, gyengélkedés') fordítja. A malakia szót viszont, ami latinul egész pontosan mollicies ('bágyadtság, gyengeség') helyesen fordítja infirmitasnak ('erőtlenség, gyengeség, gyengélkedés'). De még ennél is pontosabb lenne, ha itt használná a languor szót. A gyengélkedés ugyanis enyhe és elbágyasztó betegség, ami nem szögez ágyhoz, hanem azzal jár, hogy kevésbé vagyunk jó erőben, mint egyébként.*"¹⁵

Megfigyelhetjük, hogy a magyar fordításban Sylvester legtöbbször az Erasmus-féle fogalompárokat alkalmazza.

Erasmusnál

nózszosz = morbus és malakia = infirmitas, languor,

Sylvesternél

morbus = betegsíggh és infirmitas, languor = kórság.

Amikor a morbus és az infirmitas vagy languor egyszerre fordul elő, megkülönbözteti jelentésüket a kétféle fordítással. Például: „*Hogy bé tellyesednék, az mi meg vala*

¹⁴ „Et mulier quaedam, quae fuerat obnoxia profluvio sanguinis annos duodecim, fueratque multa perpessa a compluribus medicis, & insumpserat omnia sua, neque quicumque adiuventi senserat, sed magis in deterius venerat, cum audisset de Iesu, venit in turba a tergo, & tetigit vestimentum eius. Dicebat enim: si vel vestimenta eius tetigero, salva ero. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore, quod sanata esset a flagello. Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem ex sese prodisse, conversus in turba, aiebat: Quis tetigit vestimenta mea? Et dicebant ei discipuli ipsius: Vides turbam undique prementem te, & dicis: quis me tetigit? Et circumspiciebat, ut videret eam quae hoc fecerat. Mulier vero timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit & accidit ei, dixitque ei omnem veritatem. Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te servavit, vade cum pace, & esto sana a flagello tuo.” Mk 5.25–34

¹⁵ „Deinde nózszon quod plane morbum significat, hic plerunque vertit languorem. Rursum malakian, quod ad verbum sonat molliciem, non male vertit, infirmitatem, rectius tamen versurus, languorem. Est enim languor, levis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, sed tamen facit, quo minus firma simus valetudine.” Ad Mt 4.

mondván Isaiás prófétának általa, mikoronn ezt mondotta: Ez vivé el az mü betegsíginket, és az mü kórsághinkat ű viselé el."¹⁶

Máshol: *„Jésus minden városokat és falukot el jár vala az környékben, tanítván az ű Sinagogájokban, és prédikálván az menny országának Euangéliumát, és meg gyógyítván minden betegsígket és minden kórsághot az népeknek közötté.*"¹⁷

Az apostolok felruházását a gyógyító hatalommal Lukács a már idézett szakaszban (Lk 9.1) röviden írja le: céljuk, *„hogy betegsígheket gyógyítanának”* (ut morbos sanarent). Ugyanez Máté evangéliumában újabb példa a fentebbi megkülönböztetésre: *„És az ű tizenkét tanítványit ű hozzá híván hatalmat ada űnekiek minden fertelmes βelleteken, hogy azokat emberekből ki űznék, és meg gyógyítanának minden betegsígket és minden kórsághot.*"¹⁸

A „kórság” alapjául szolgáló „kór” szótó és további származékai lehetőséget adtak Sylvesternek a különböző tartalmak tolmácsolására. A „kór” szó főnévi értelemben jelentheti magát a beteg embert. Például: *„És [Jézus] valahová be mégyen vala, faluba, avagy városokba, avagy βállásokra, az kórokot az utzákon letiszik vala, és kírík vala űtet, hogy avagy csak az ű ruhájának βílít hadná illetniek, és valamennyinn illetík vala, mind meg gyógyulnak vala.*"¹⁹

Jézus így utasította az isteni erővel felruházott apostolokat: *„Kórokot gyógyítsátok, poklosokat tiβtíczátok, halottakat támasβátok, emberekből ördöghököt űzzétek, ajándík βerint vüttíttek, ajándík βerint aggyátok.*"²⁰

Főnévként a „kóros” forma is előfordul. Az a híres rész, amelyből kiderül, hogy „senki sem lehet próféta a saját hazájában”, Sylvesternél így szól: *„Az Jézus kedíglenn ezt mongya vala űnekiek. Az próféta nem utálatos egyebütt, hanem csak az ű hazájában, és az ű rokonsághi között, és az ű házanípe között. És semmi isteni erővel való dolgot nem tehete ott egyebet, hanem csak azt, hogy egy nihány kórosot gyógyíjta meg kezít űreáiók tívínn.*"²¹

A fenti példákban a főnévi értelemben szereplő „kór” és „kóros” latin eredetije az „infirmus” melléknév ugyancsak főnévi értelemben használt többes számú tárgyesete, az „infirmos”. Bizonyosan nem véletlen a rokonság az infirmitas = kórság fogalom párral.

Idéztem már Jézus párbeszédét a bethesdai bénával. Ott a „kór” melléknévi értelemben, jelzőként szerepelt: „Felele űneki az kór ember.” Hasonlóképpen a következő helyen, ahol olyan emberekről van szó, akik betegek voltak. Amikor Jézus kíséretével Genezáret

¹⁶ „Ut impletur quod dictum erat per Esaiam prophetam cum ait. Hic infirmitates nostras suscepit, & morbos portavit.” Mt 8.17

¹⁷ „Et circumibat Iesus civitates omnes ac vicos, docens in synagogis illorum, & praedicans euangelium regni, & sanans omnem morbum & omnem languorem in populo.” Mt 9.35

¹⁸ „Et accensitis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem adversus spiritus immundos, ut eijcerent eos, & sanarent quemvis morbum, & quemvis languorem.” Mt 10.1

¹⁹ „& quocumque introisset in vicos, aut in civitates, aut in villas, in plateis ponebant infirmos, & deprecabant eum, ut vel fimbriam uestimenti eius tangerent. Et quotquot tangebant eum, salui fiebant.” Mk 6.56

²⁰ „Infirmos sanate, leprosos mundate, mortuos suscite, daemonia eijcite. Gratuito accepistis, gratuito date.” Mt 10.8

²¹ „Dicebat autem illis Iesus: Non est propheta contemptus nisi in patria sua, & inter cognatos, & in familia sua. Et non poterat ibi virtutem ullam aedere, nisi quod paucos infirmos, impositis manibus sanavit.” Mk 6.4–5

földjére érkezett, „el járván mind az eghíß körül való tartományt, az tartománybeli emberek azokat, az kik kórok valának, kezdék viselő békekben ide s tova hordozni, mikoronn meg hallották volna, hogy az Jézus ott volna”.²²

3. „El aßott embereknek sokasága”

Már az eddig idézet szakaszokban is említésre került néhány betegség. Simon Péter anyósát „erössen leli vala az hideg” (tenebatur feбри magna), majd „elhagyá ütet az hideglelésnek betegsíghe” (reliquit illam febris). A lepra említésére kétféle elnevezést idéztem, amelyek jól szemléltetik Sylvester alaposágát. Máté evangéliumában Jézust „egy poklos” (leprosus) kereste fel, Lukácsnál a beteg „tele vala poklos varval” (plenus lepra). Sylvester mindkét kifejezést pontosan visszaadta. A vérfolyásos asszony „fekütt vala vérkórságban” (fuerat obnoxia profluvio sanguinis), hitének köszönhetően azonban „meg Bárada az ű vírinek folyása” (siccatu est fons sanguinis eius).

Lehet tovább szaporítani a betegségeket. Némelyiket egy-egy ma is használt szóval vagy egyszerűbb szókapcsolattal fordítja Sylvester. A bethesdai fürdő oszlopcsarnokában a betegeknek „nagy soksága fekbik vala, vakoknak, sántáknak, el aßott embereknek sokasága”.²³

Többféle betegség következménye lehet a meggörbülés. „[Jézus] Tanít vala kediglenn az synagógáknak egyik[é]ben egy ßombat naponn. És íme, vala ott egy asßonyállat, kiben tizennyolc eßtendőtül fogva betegsíghe hozó gonóß bellet vala, és egybe sugorodott vala, és az ű fejit semmikippenn fel nem emelheti vala, mellyet mikor meg látott volna az Jézus, ű hozzá hívá azt, és monda annak. Asßonyállat, megßabadultál az te betegsíghebdől. És legottann fel egyenesedék, és dicsiretet tíszen vala az Istennek.”²⁴ Az „egybezsugorodás” okára itt semmilyen magyarázat nincs.

betegsíghe, es minden korfagot az nipnek közöttte. Es ki terriede az ű hire eghíßz Síriában, es ű hozzá hozanak mindeneket kiknek külömb külömb betegsíghe miatt gonofszul vala dolgok, es kik beli fajásnak miatt meg görbettenek vala, es kikben ördögök valanak, es kik hauafok valanak, es kiknek inai helekrül el indultanak vala, es meg ízarattanak vala es meg giogitta űket. Es fok nip köuete ütet Galileabol,

3. ábra Mt 4.24 Sylvester fordításának második, bécsi kiadásában (1574)

A szíriai betegek felsorolásában is előfordul a meggörbülés, de itt az oka is meg van nevezve. „És ki terjede az ű hire eghíßz Síriában, és ű hozzá hozának mindeneket kiknek külömb külömb betegsíghe miatt gonofszul vala dolgok, és kik béli fájásnak miatt meg

²² „Percurrentes totam undique regionem illam, coeperunt in grabatis eos qui male habebant circumferre, cum audissent eum illic esse.” Mk 6.55

²³ „in his iacebat multitudo magna languentium, caecorum, claudorum, aridorum” Jn 5.3

²⁴ „Docebat autem in una synagogarum sabbatis. Et ecce, mulier quae habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, eratque contracta, nec omnino poterat erigere caput, quam cum videret Iesus, vocavit eam ad se, & ait illi: Mulier, liberata es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus [Sylvesternél kimarad a kézrátétel!], & confestim erecta est, & glorificabat deum.” Lk 13.10–13

*görbetennek vala, és kikben ördögök valának, és és kik havasok valának, és kiknek inai helyekről el indultanak vala, és meg fakattanak vala és meg gyógyítá úköt.*²⁵

A „béli fájás” jelentése a latin megfelelője (tormina) alapján ’bélgörcs, hascsikarás, vérhas’. A latin „lunaticus” lehet ’holdkóros, alvajáró’, de ’nyavalyatörős’ is. Érdekes a Sylvester szövegében szereplő „havasok” kifejezés. A régiségben nem lehetett szokatlan a „Hold” szóból hasonló alakokat képezni. Az adott helyet a régi magyar kódexekben (Müncheni, Jordánszky-) is ugyanígy fordították, de még Szenci Molnár Albert szótárában (1604) is megtalálható.

Kérdéses Sylvester fordításának eredete a bénák esetében. A latin „paralyticus” hosszú körülírása ugyanígy olvasható a kafarnaumi százados történetében is: *„Mikoron kediglenn be ment volna Jésus Kapernaumba, ű hozzá mene egy fázados, és ighen kéri vala útet ezt mondván: Uram, egy gyermekem házamnál fekszik, kinek inai helyekről el indultanak és meg fakattanak, és ighen nehezen kínlódik.”*²⁶

Vajon honnan vehette Sylvester ezt a meghatározást? Sem a fordítása alapjául szolgáló görög–latin Újszövetségben, sem Erasmusnak az adott helyekhez fűzött kommentárjaiban nem található ilyen bonyolult körülírás. Tudvalevő, hogy Sylvester időnként a *Vulgatát* is szem előtt tartotta, korábbi magyar fordításokat is ismert. Az ő megoldásához azonban sem korábbi, sem későbbi párhuzamot nem találtam. Az idézett előfordulásokhoz a következő forrásokat néztem meg:

	Mt 4.24	Mt 8.6
Vulgata	paralyticos	paralyticus
Müncheni Kódex (1466)	köszvényeseket	köszvényes
Jordánszky-kódex (1516)	köszvényeseket	keszvényben fekszik
Pesti Gábor (1536)	keszvényeseket	keszvényben fekszik
Károlyi Gáspár (1590)	gutaütötteket	gutaütöten fekszik
Káldi György (1626)	inaszakadtakat	fekszik inaszakadtan
Modern protestáns fordítás	bénákat	bénán fekszik
Modern katolikus fordítás	bénákat	bénán fekszik

Legjobban Káldi György munkája, az első teljes katolikus bibliafordítás hasonlít Sylvester megoldásához, egyetlen szóba tömörítve. A 17. században egyébként már elterjedhetett ez a jelentés. A Szenci Molnár-szótárban a paralyticus ’Guttaütöt, Inaiakadozot’. Sylvester alaposágát és filológiai igényességét ismerve az is elképzelhető, hogy a betegség pontos definícióját valamilyen orvosi szakkönyvből vette át. Hogy csak egy lehetőséget említsek: Galénosz munkái latin fordításban a 16. század első évtizedeiben többféle kiadásban is elérhetőek voltak. A bénultság tüneteit felsorolva így folytatódik a leírás: „Az inak ilyesfajta működési zavarait görögül paralysisnek, azaz az inak helyükről való elválásának nevezzük.”²⁷ Más helyen a paralysis magyarázata:

²⁵ „& dimanavit fama illius in totam Syriam. Et adduxerunt ad illum omnes male affectos, variis morbis ac torminibus contractos, & daemonicos, & lunaticos, & paralyticos, sanavitque illos.” Mt 4.24

²⁶ „Porro cum ingressus fuisset Iesus Capernaum, adiit eum centurio, obsecrans eum & dicens. Domine, famulus meus decumbit domi paralyticus, ac grauiter discruciat.” Mt 8.5–6

²⁷ „Et vocatum quidem ejusmodi nervorum vitium Graece paralysis, id est nervorum resolutio.” *De Morborum et Symptomatum differentiis et causis liber VI, Lib. I, Cap. 1.*

„Leginkább így hívják az inak elválását a helyükről, aminek következtében a mozgás lehetetlenné válik.”²⁸

Ne tévesszen meg senkit, hogy a „nervus” a mai szóhasználatban ideget jelet. A Sylvester definíciójában szereplő „ín” Szenci Molnár Albert többször hivatkozott szótárban is a „nervus” magyar megfelelője. Így tehát mindkét hely akár Sylvester forrása is lehet – hacsak elő nem kerül egy még pontosabb párhuzam.

Az idézett szemelvények alapján kitűnik, hogy Sylvester János Újszövetség-fordítása bőven kínál tennivalókat a további kutatás számára. A gyógyításra, betegségekre vonatkozó kifejezések módszeres feldolgozása, összevetése a lehetséges forrásaikkal és utóéletükkel bizonyára hasznos adalékokkal szolgálna a magyar orvosi szaknyelv történetéhez.

FORRÁSOK

Novum Instrumentum omne, diligenter ab Erasmo Roterodamo recognitum & emendatum, non solum ad Græcam veritatem, verum etiam ad multorum utriusque linguae codicum, eorumque veterum simul & emendatorum fidem [...] emendationem & interpretationem, præcipue, Origenes, Chrysostomi, Cyrilli Vulgarii, Hieronymi, Cypriani, Ambrosii, Hilarii, Augustini, una cum Annotationibus, Basileae, 1516

Des. Erasmi Roterodami in Novum Testamentum ab eodem denuo recognitum Annotationes ingentii nuper accessione per autorem locupletatae, Basileae, 1519

Paraphraseon D. Erasmi Roterodami Tomus Primus in Novum Testamentum, videlicet in quatuor Euangelia, & Acta apostolorum, quarum bona pars nunc recens nata est, omnes ab ipso autore non oscitanter recognitæ, Basileae, 1524

[Sylvester János,] Új Testamentum Magyar nyelvű, mellyet az Görög és Diák nyelvből újonnan fordítánk, az Magyar népnek Keresztény hűben való ippülésire, [Sárvár-Újsziget, 1541]

²⁸ „Itaque nervorum resolutio potissimum dicitur, ubi motus deperditus est.” *Uo.*, Lib. III, Cap. 10.